

מכללת גורדון לחינוך - חיפה

עיון ומחקר בהלאת אורח

מספר 6 - תשנ"ט 1999

ד"ר אורי קריץ - ביקורת עצמית חברתית בסיפוריו של ל. שפירו

ביקורת עצמית חברתית בסיפוריו של ל. שפירו

אורי קריץ

המאמר דן בקובץ סיפורים של ל. (לוי-יהושע) שפירו, במיוחד בסיפור "הצלב". באמצעות סיפור זה מביע הסופר ביקורת עצמית חברתית, דרך עיצוב דמות בעלת תסביך אדיפוס. התקופה היא תחילת המאה ברוסיה. הפרוטגוניסט מייצג קבוצת יהודים אינטלקטואלים שהשתייכו לתנועות מהפכניות רוסיות והתנתקו מהעולם היהודי-מסורתי. הם האמינו שכך הם מקנים לעצמם מעמד אזרחי שוויוני. פוגרומים של ראשית המאה הוכיחו להם שהאפליה עדיין קיימת. דרך העיסוק בתסביך אדיפוס מופנית הביקורת כלפי אלה שהיגרו לארה"ב על מנת להתחיל שם חיים חדשים ונמנעו מלהתמודד עם המציאות שטפחה על פניהם.

ביקורת עצמית לאומית של החברה והתרבות שלנו היא בעלת מסורת ארוכה מימי הנביאים ועד ימינו. בספרות ההשכלה העברית הייתה מכוונת הביקורת העצמית הלאומית נגד "מורדי האור" השמרנים-הקנאים. די להזכיר כמה מן השמות הבולטים של מסורת זאת, כגון פרל וערטר, מאפו, סמולנסקין, יליג ומנדלי. ביצירותיהם המתארות פוגרומים, פונה הזעם כלפי הפורעים, בעוד אהבת הסופר ורגשי רחמיו נתונים לקורבנות.¹

אחד המבקרים העצמיים ביותר חריפים והפחות מוכרים הוא הסופר היידי ל. (לוי-יהושע) שפירו (נולד במחוז קייב ב-1878 ונפטר בלוס אנג'לס ב-1948). שפירו התפרסם בסיפוריו הקצרים, אם כי כתב גם שירים ומאמרי ביקורת, בעיקר ביידיש, אך גם ברוסית ובעברית. בין יצירותיו: השיר "זעלבסשוץ" ("הגנה עצמית") וקבוצת סיפורים המכונים בפי מבקרים "סיפורי פוגרומים"²: "דער קוש" ("הנשיקה"), (1907), "שפוך חמתך" (1908), "דער צלם" ("הצלב", 1909), "אין דער טוידטער שטאט" ("בעיר המתים", 1910), "די יודישע מלוכה" ("מלכות היהודים", 1919)

עיון ומחקר בהכשרת מורים 6 תשנ"ט – 1999

ו"ווייסע חלה" ("חלה לבנה", 1919). ארבעה מהם יצאו לאור מתורגמים לעברית³. המיוחד בביקורת העצמית הלאומית של שפירו בסיפורי הפוגרומים שלו, שכאן מוקעים דווקא חוגים שראו עצמם "מתקדמים", והתיאורים מתאכזרים לקורבנות הפרעות יותר מאשר לפורעים. יצירה מיוחדת במינה, אשר בה יש עמדה דומה במקצת, היא הפואמה "בעיר ההרגה" (1952: פב-פה) של ביאליק, אשר נכתבה גם ביידיש ("אין שחיטה-שטאט", 1935: 3-14). שתי הגרסאות יצאו לאור בשנת 1904, כשלוש שנים לפני פירסום "הנשיקה" לשפירו.

קריאת סיפורי הפוגרום של שפירו משאירה בקורא רושם מוזר, גרוטסקי, של הוויה חולנית ומעוותת. בכלם מתוארות דמויות יוצאות דופן על רקע הפרעות מזווית ראייה המשתנה מסיפור לסיפור. ייתכן ששפירו ניסה לעצב את הדמויות באמצעות מאפיינים אמוציונליים-פסיכולוגיים ותיאר את התנהגותן באירוע טראומטי. למשל, בסיפור "אין דער טויטער שטאדט" ("בעיר המתים") משוחזרת תמונת הפוגרום על ידי ילדה, שחוותה זאת כתינוקת, ולאחר מכן הדחיקה את החוויה. הטראומה גרמה לה לחשוף התנהגות מוזרה, שהיא נעשית מודעת לה רק אחרי שהיא נזכרת בפרעות ומשחזרת את האירועים. בסיפור "דער קוש" ("הנשיקה"), הגיבור מתעלם מן הפרעות, עד שפורעים פורצים לביתו. לשווא הוא מנסה לסיים את העניין בשלום, נדחק לפינה על ידי אחד הפורעים, שאותו הכיר לפני כן, ובלית ברירה מגיב בנשיכת רגלו של הפורע - ושניהם מתים. ב"ווייסע חלה" ("חלה לבנה") הפוגרום מתואר דרך עיניו של גוי מוגבל בשכלו, שגדל בסביבה יהודית. החלה מסמלת עבורו את היהודים, מעין סמל מיתי. הוא משתתף בפרעות כחייל⁴, אונס יהודייה, נושך אותה ומדמיין שהוא אוכל חלה לבנה. דומני, ששתי הדוגמאות האחרונות מדגימות את מה שקראנו לעיל רושם מוזר, גרוטסקי או חולני-מעוות.

הבוטה והמעניין מכל הסיפורים הוא "דער צלם" ("הצלבי"). סיפור זה עורר בזמן פרסומו ושנים לאחר מכן תגובות רבות, לרוב של הסתייגות וזעם.⁵ למיטב ידיעתי לא הייתה ביניהן תגובה שהבחינה בתבנית הפרוידיאנית שלו: תסביך אדיפוס ככוח

מניע מרכזי, המעצב את מעשי הגיבור, ושבאמצעותו מעביר שפירו את ביקורתו הלאומית-והחברתית.

גיבור סיפור "הצלב" מנצל את הסיטואציה הקיצונית של פוגרום כדי להעלות לידי מודעות את תסביכו ולממשו. תיאור הפוגרום מבוסס על השנים 1903-1906, ושפירו מדגיש את העידוד שניתן לפרעות ע"י "הסדר הישן" - המשטר:

די אלטע ארדנונג האט דערויף געענטפערט, גוט געענטפערט, צווישען אנדערע זאכען אויך מיט פאגראמען אויף יודען (143).

[המשטר הישן הגיב על כך, היטב הגיב, בין היתר גם עם פרעות

ביהודים].⁶

שפירו משלב אירועים היסטוריים אלה עם השקפות עולם של הפעילים בתנועות השחרור ורומז לתנועה הסוציאל-רבולוציונרית (ס"ר), שפתחה שעריה לסוציאליסטים יהודים והייתה היחידה, שניסתה להגן על היהודים מפני הפרעים.

שילוב רקע חברתי-היסטורי בדמות בעלת תסביך אדיפוס הוא, כמדומני, מוזר וחד-פעמי. ברקע מתוארים מצד אחד היחסים בין יהודים אינטלקטואלים מודרניים ברוסיה ובין העולם היהודי המסורתי, ומצד שני - בין אותם יהודים מודרניים והעם הרוסי. תיאור יחסים אלה מלווה בביקורת חברתית חריפה, המופנית בעיקר נגד אינטלקטואלים יהודים, שהצטרפו לתנועות המהפכניות והיגרו אחרי הפוגרומים לארצות הברית. ביקורתו של שפירו מדגישה שנאה עצמית והפחתת ערך עצמית של אותם יהודים.⁷

הדמות המרכזית ב"הצלב" היא בעלת תסביך אדיפוס. הפרוטגוניסט - ששמו לא נמסר - הוא סטודנט לרפואה באחת הערים בדרום רוסיה המתפרנס משיעורים פרטיים. הוא פעיל בתנועה מהפכנית וחבר בוועד המקומי. הוא מספר את סיפור חייו לחבר, שהוא המחבר המשתמע (implied author), ופותח בתיאור הרקע,

כשלוש שנים לפני עיקר המעשה. יותר ויותר אנשים נמשכו אז אל האידיאולוגיה המהפכנית:

צו יענער צייט האט דאס לאנד שוין געפיעבערט פון אויפרעגונג. אלץ גרעסערע און גרעסערע מאסען זענען אריינגעצויגען געווארען אין שטראס, און איבער זייערע קעפ האט וואס אמאל עפטער אויפגעפלאמט, ווי א ראקעטע, דאס הייסע, רויטע פייער פון איינצעלנע העלדישע טהאטען. איינער נאכין צווייטער זענען געפאלען העכער און ניעדעריגער געשטעלטע קעפ (143).

[באותו זמן קדחה המדינה מהתרגשות. המונים גדלים והולכים נמשכו פנימה למערבולת, ומעל ראשיהם בערה, כמו טיל, האש החמה, האדומה של מעשי גבורה יחידים. בזה אחר זה נפלו ראשים של גבוהים ונמוכים].

אך תגובתו הרגשית-האישית לכל אלה מפתיעה את הקורא באדישותה:

אויף מיר האבען די פאגראמען קיין בעזונדערן איינדרוק נישט געמאכט (143).

[עלי הפרעות לא עשו שום רושם מיוחד].

על השתתפותו בוועד המהפכני, הוא מספר:

דאס איז געווען פאר מיר וועניג: א געדאנק, שארף ווי א מעסער, האט זיך לאנגזאם און זיכער געשניטען אריין אין די טיעפעניש פון מיין מח (143).

[זה היה מעט עבורי: מחשבה, חדה כסכין, נעצה לאט ובביטחון במעמקי מוחי].

רק בהמשך נעשה ברור, שמחשבה זו קשורה לרצונו לחוות פוגרום לשם מטרה אישית, כדי להוציא מן הכוח אל הפועל את תסביך האדיפוס שלו.

הפרוטגוניסט מתאר את מערכת יחסיו עם אמו, ולרוב אינו מודע ליחסו כלפיה. הקשר שלו איתה התפתח בשלושה שלבים: לפני הפרעות, בזמן הפרעות ולאחריהן. לפני פרוץ הפוגרום יכול היה לדכא את רגשותיו האמיתיים כלפי אמו והקורא מבין, שהדחקות אלו נעשות ברורות רק בזמן הפוגרום. הוא מתאר את הקשר ביניהם כקר וטוען:

מיר דאכט, כ'האב זאגאר געשפירט צו איהר א שטיקעל שנאה. נאר טיעפער א ביסעל האט זי מיך וועניג געקימערט: איך האב געלעבט אין א גאנץ אנדערער וועלט (142-143).

[אני חושב שאפילו הרגשתי כלפיה מעט שנאה. אולם מעט עמוק מזה כמעט שלא היה לי אכפת ממנה: חייתי בעולם שונה לגמרי].

סמוך לתחילת הפוגרום עולה בו מחשבה על גורל האדם המכוון אותו אל אישה אחת וממנה - אל אחרת, ובכך ניתן לראות רמז מטרים להמשך:

דערצו האב איך געדאכט, ווי מאדנע עס איז דאס מזל פון א מענשען, וועמעס לעבענסוועג, וואהרשיינליך זעהר א קורצער, ציהט זיך פון איין פרוי, וועלכע ער האסט כמעט, צו א צווייטער, וואס ער פאנגט אן זי צו ליעבען (146).

[נוסף על כך חשבתי, כמה מוזר גורלו של אדם אשר דרך חייו, הקצרה מן הסתם, נמשכת מאישה אחת, אותה הוא כמעט שונא, לאישה שניה בה הוא מתחיל להתאהב].

שתי הנשים בחייו, שהטקסט רומז להן, הן אמו ומינה חברתו. ככל שמתקרב הפוגרום משליך הפרוטגוניסט את מחשבותיו ורגשותיו על אמו. לחץ הפרעות העומדות בשער מקרב אותו למודעות לתסביכו:

מיר האט זיך אויסגעדוכט, אז זי קוקט אויף מיר קאלט און איראניש, ווי עס וואלט זיין א פאגראם אויף מיר און נישט אויף איהר (147).

[נדמה היה לי שהיא מביטה בי במבט קר ואירוני, כאילו הפרעות מכוונות נגדי ולא נגדה].

נקודת השבירה חלה בזמן הפרעות, לאחר שהפורצים חדרו לביתו, קשרו אותו ואילצו אותו להיות עד לעינויי אמו, וכך הוא מספר על כך לחברו:

די פרוי, מיט אט דעם פנים פלעגט מיך שלאגען און איך האב זי פיינד געהאט. און נאך איצט האב איך זי פיינד און נאך מעהר ווי פריהער, און מיין שנאה שטיקט מיך צוים דערווארגען ווערען. ווארים פאר וואס דען, אויב נישט אויס האס, קוק איך צו, מיט אזא דארשט, ווי דאס פנים ווערט פערענדערט פון מינוט צו מינוט? פאר וואס פערמאך איך נישט די אויגען, פאר וואס קריכען זיי פון מיין קאפ, מיט אזא וועהטאג, מיט אזא ברענענדער נייגעריגקייט? – גוטע, ליעבע מענשען: שטעכט מיר אויס מיינע אויגען (150).

[האישה בעלת הפנים האלה נהגה להכות אותי ושנאתי אותה. ועד היום אני שונא אותה ואפילו יותר מתמיד, והשנאה חונקת אותי. מדוע, אם כן, אם לא משנאה מתבונן אני בצימאון כזה כיצד משתנות פנים אלה מרגע לרגע? מדוע איני עוצם את עיני, מדוע הן זוחלות מראשי בכאב כזה, בסקרנות בוערת כזאת? אנשים טובים, אהובים: נקרו את עיני!]

בקשה זאת של גיבור הסיפור, שהפורעים יסמאו אותו, היא אלמנט אדיפלי מובהק. רק לאחר שהפורע מענה את האם ואונסה, חושב עליה הגיבור כאם ולא כאישה נחשקת. כאן הוא קורא לה לראשונה "מאמע" (אמאילה, 152) ולא "מוטער" (אימא), כפי שכינה אותה עד אז. השלב הסופי של החצנת התסביך מגיע לאחר שהוא הורג את אמו ואונס והורג את מינה. רק אז המשפט שאמו אמרה לו "אוי, מיין זוהן!" (אוי, בני!) נשמע לו "ווייכער, מוטערליכער" (רך יותר, אימהי יותר, 160), וכהרגלו הוא משליך את רגשותיו עליה: "מיין מאמע'ס נשמה האט געפונען א תקון" (נשמתה של אמי מצאה תיקון, 160).

באותו לילה הוא עוזב את העיר, בתחושה שהוא חופשי, ללא אחריות על מעשיו:

"איך בין קיינעם גארנישט שולדיג געווען און האב פאר קיין זאך נישט
געוואלט צאהלען" (עמ' 160).

[לא הייתי חייב דבר לאף אחד ולא רציתי לשלם עבור שום דבר].

בתחושה זו הוא "קובר" את מעשיו האיומים על ידי רצח אמו ורצח מינה.

הדמויות הנוספות בסיפור: המחבר המשתמע, האב, מינה ואחד הפורעים, קשורות
אף הן לתסביך האדיפלי של הגיבור ומאירות אותו. כמו כן הן קשורות, להוציא את
דמותו של האב, לביקורת החברתית המובעת בסיפור.

דמותו של האב כמעט שאינה זוכה לתיאור. הפרוטגוניסט מספר מעט על אביו,
בטענה, שאינו נוגע לסיפור. אך מעט הפרטים הנמסרים נוגעים לתסביך האדיפאלי.
הוא מזכיר, שאביו מת, כשהוא עצמו היה בן כמה חודשים, אך טוען:

פון דעם, וואס איך האב וועגען איהם געהערט, פערשטעה איך, אז ער
איז געוועזען "עפעס". א מענש פון אן אנדער וועלט, טראג איך דאך
זיין בילד - אויסגעטראכט פון מיר אליין - אין מיין פאנטאזיע, ווייל,
ווי געזאגט, ער איז געווען עפעס (141).

[מתוך מה ששמעתי עליו, אני מבין שהוא היה "משהו". אדם מעולם
אחר, אני עדיין נושא את תמונתו, בדיתי אותה בעצמי בדמיוני, משום
שאיך אומרים, הוא היה משהו.]

הפרוטגוניסט בטוח, שאביו היה הגבר היחיד בחייה של אמו, והוא מבקש לתפוס את
מקומו. מאחר שאין הדבר אפשרי, הוא מקנה לאב תכונות על-אנושיות ("משהו.
אדם מעולם אחר", 141), שבהן אי אפשר להתחרות. האם התאלמנה כשהבן היה
תינוק, היו לה הרבה הצעות נישואין, אך היא סירבה להינשא בשנית:

ניין, נאך "איהם" געהט עס נישט, כ'דארף נישט קיינעם, און - נעמען א
שטיפפאטער פאר מיין קינד? (142).

[לא, "אחריו" זה לא ילך, אינני זקוקה לאף אחד, ולקחת אב חורג
לבני?]

הבן רואה בסירובה לגברים אחרים אות, שהיא מתעניינת רק בו ומשווה את אופיו
לאופי האב:

האב איך עס, קענטיג, געדארפט זיין, ווי מיין פאטער, אהן זיינע
חסרונות, - ער האט נישט געטויגט צו עולם-הזה, געווען, פלעגט זי
זאגען, "צו היציג". (142).

[אני, כנראה, הייתי צריך להיות כמו אבי ללא חסרונותיו, - הוא לא
התאים לעולם הזה, היה, כפי שהיא נהגה לומר, "יותר מדי חמום
מוחי".]

אך תביעה זו להיות "יותר מושלם" מן האב, היא משימה בלתי אפשרית. דמותו של
האב מקבלת קונוטציות של אלוהים - באמצעות שפע רמיזות מקראיות: בפרעות
שורר "אבסאלוטער חושך" (חושך מוחלט, 152, המזכיר את "והארץ הייתה תוהו
ובהו וחושך על פני תהום") ועד מהרה מצטרף לכך התוהו-ובהו:

א ווארט האט פערבלאנדזשעט אין די דאזיגע וועלט פון תהו ובהו
(152).

[מילה הסתובבה אבודה באותו עולם של תוהו ובהו].

בהמשך מסתבר, שאותה מילה ש"הסתובבה לו בראש" הייתה כנראה "עפעס"
[משהו]:

"און פלוצים - א שארפע ליכטיקייט..." (152).

[ופתאום - אור חד...].

דברים אלה רומזים ל"ויאמר אלוהים יהי אור, ויהי אור", ולהלן "שוועבט ארום
איהר שטראנגער רייער גייסט" [מרחפת רוחה המחמירה הקשה, 153], רמיזה
ל"ורוח אלוהים מרחפת על פני המים". בהקשר זה הוא מייחס לאמו את התביעה,
שיהיה "משהו", כמו אביו, אך בכך אף היא מקבלת קונוטציות אלוהיות:

"אן אל קנוא ונוקס בין איך - און פערלאנג פון דיר: זיי עפעס!" (עמי

(153).

[אל קנוא ונוקם אנוכי – ודורש ממך : היה משהו!].

כשהיה ילד, אמו כנראה סיפרה לו על אביו, שהיה "עפעס" [משהו] והתכוונה, שהיה מיוחד ומכובד. אך הילד הבין זאת במשמעות המילולית: משהו - כלומר אל-אנושי, על-אנושי, וכשאלו תובעת ממנו להיות "משהו" (לעשות משהו עם עצמו), הוא מבין, שעליו להיות כאביו, למלא את מקומו. גלגולה של המילה "עפעס" מסתיים, כשהאם עצמה הופכת ל"עפעס" [למשהו], בתיאור מזעזע וגרוטסקי, כשלאחר העינויים והאונס היא מאבדת צלם אנוש, והגיבור הורג אותה, עיסת בשר שעין יוצאת ממנה. כשהיה ילד, אמו נהגה להרביץ לו, וכך הוא זוכר זאת ומפרש:

איך בין נישט געוואקסען דאס, וואס זי האט געוואלט. וואס האט זי געוואלט? גאנץ קלאר איז עס פאר מיר נישט. איך גלויב, זי האט אליין נישט קלאר געוואוסט (141).

[לא גדלתי להיות כפי שרצתה, מה היא רצתה? לא היה לי לגמרי ברור. אני מאמין שהיא עצמה לא לגמרי ידעה].

הוא מספר, שהיא רבה תכופות גם עם האב, ותמוה, איך הוא יודע, שהרי האב מת כשהבן היה תינוק. לאחר מות האב התפרנסה כחנונית. כשהבן עבר לעיר גדולה בדרום רוסיה, הצטרפה אליו והתפרנסה ממכירת בגדים משומשים בשוק:

מיט איהר פרנסה האט זי זיך נישט געשעמט, אבער אויף די אנדערע אלטווארג-הענדלער האט זי געקוקט מיט פעראכטונג: ווער איז זי, און ווער זענען זיי? (142).

[מפרנסתה היא לא התביישה, אולם על שאר סוחרי הבלואים היא הביטה בבוז: מי היא, ומי הם?].

מינה, חברתו של הגיבור, שונה לכאורה לגמרי מן האם. היא אינה יהודייה ומייצגת אפוא קבוצה חברתית רוסית, שהייתה פעילה בתנועת הס"ר, את האידיאולוגיה של תנועה זו ואת עמדתה כלפי היהודים. שפירו רואה את החברים היהודים בתנועה בעין ביקורתית, אך לא כן את הרוסים. הוא מבטא אמפתיה כנה של הס"רים כלפי היהודים. מינה מחבבת את הגיבור, מתייחסת אליו כאל שווה, ומעדיפה אותו על

יתר חברי הוועד. הוועד יוזם, אף כי באיחור, הקמת קבוצות הגנה כנגד הפורעים. אך רוסים אלה היו מיעוט. רוב העם הרוסי היה מעורב ברדיפות היהודים. האחרונים השלו עצמם, שיוכלו לחיות ברוסיה כרוסים. מינה מייצגת מיעוט זה הן בהשתייכותה לס"ר והן בהיותה בתו של קצין גבוה בצבא הרוסי. אך באמצעותה מתואר גם השוני בין היהודים לרוסים במראה החיצוני המשתקף בשערה הבלונדי ובעיניה הכחולות, לעומת עיניו ושיערו השחורים של גיבור הסיפור - קונטרסט ברור, סטריאוטיפי. "המראה היהודי" מתקשר לעבדות ולפחד:

blond/dark ✓

דער אטהעם פון שטורם ציהט זיך איבער דער אויפגעטרייסעלטער מחנה. די שקלאפישע קערפערס ציטערען, ווי אונטער דער בייטש, אבער די טונקעלע, מאגערע געזיכטער און די שווארצע פיבערישע אויגען צינדען זיך אן מיט'ן רויטען פייער, וואס בעקרוינט דעם קאפ פון בארג (153).

[נשימתה של הסערה נמשכת מעל המחנה המזועזע. גופות העבדים רועדות כמו מתחת לשוט, אך הפנים האפלוליות והצנומות, והעיניים השחורות והקודחות, נדלקות באש אדומה המכתרת את פסגת ההר].

המילה "סערה" מופיעה בסיפור כמה פעמים ומסמלת פוגרום.⁸ האש וההר שהגיבור שם בפי האם, הם רמיזה למעמד הר סיני. אזכור העבדים מתקשר אף הוא ליציאת מצרים,⁹ ועם זאת רומז למצבם של היהודים ברוסיה. אזכור השוט בהקשר זה רומז אולי לאזהרת ישעיה (כ"ח, 15), שלא לסמוך על המצרים שיבואו לעזרתם כשהאשורים ירמסו את העם כתולעים.¹⁰ גיבור הסיפור מגשים נבואה זו בעיוות גרוטסקי, כשהוא בועט ביהודי צעיר שירה בעצמו במקום לירות ב"שייגעץ", בפורע, ורומס אותו כאילו היה "א צעטראטענער ווארם" [תולעת רמוסה, 157].¹¹

טעני דעם
biblical
allusion

פרט נוסף הקשור לשדה הסמנטי של ה"סערה" הוא שמה של מינה, שפירושו **מוקש** - היחידה שיש לה שם בסיפור. "סערה" קשורה גם לאוצר המילים של חברי המפלגה, הרואים את האירועים ראייה היסטורית-חברתית:

מין

שוין אין דערזעלבער נאכט האט אויסגעבראכען דער פאגראם.
פלוצים, ווי אן עקספלאזיע פון א פאר'אויס אונטערגעלעגטער
מינע... (146).

[עוד באותו הלילה פרצו הפרעות. לפתע, כמו התפוצצות של מוקש
שהוטמן מבעוד מועד...].

מצד שני, "מינה" ברוסית פירושו "פנים", ארשת, וכן בגרמנית (Miene), כאן רמיזה
לצד הפסיכולוגי של הסיפור. הגיבור מתאר תמיד את הבעות הפנים של הדמויות
ותמיד בהקשר של התסביך שלו. שמואל ניגר הבחין בזאת (1913, 119-120) ומציין,
שארשת הפנים שלהן משתנה עם שינויי הרגשות שלהם - הדבר נשמע מובן מאליו,
אלא שכאן זוכה קו זה בהדגשה מיוחדת.

למינה תפקיד חשוב בתסביך האם של הגיבור: רק "בעזרתה" הוא יכול להשתחרר
מתסביכו. בעזרת יצירת נקודות דמיון בין שתי הנשים יכול הגיבור להשליך מאונס
אמו לאונס שלו את מינה, ובדמיונו המעוות לאחד אותן לדמות אחת, ולהוציא
כביכול את התסביך מהכוח אל הפועל. לשתיהן עיניים מבריקות. אך לאחר
שהתעללו באם, רק עין מבריקה אחת ניתנת לזיהוי. האם מתקשרת באמצעות אש
אדומה ("רויטער פייער") לדעות המהפכניות שבהן דוגלת מינה. הארץ כבר קודחת,
("דאס לאנד שוין געפייעבערט" 143), ואף העיניים "געפייעבערישע", קדחתניות. מעל
לראשי ההמון בוערת אש אדומה, וכאן העיניים בוערות באש אדומה.

אלמנט הדדי של האם ומינה הוא חיבתן לגיבור. מצד האם זו סימפטיה פסיבית:
היא אינה מתערבת בחיי בנה, והבן אינו מתערב בחייה. גם מינה שקטה, כמו האם,
ונתנת לו להחליט לבדו מה לעשות. בפגישת חירום לפני פרוץ הפוגרום מינה סבורה
שהגיבור הגיע לכלל החלטה ושואלת אותו, "בעשלאסען?" [החלטת? 146].

קישור נוסף האם ומינה מתבטא ביחס הגיבור כלפיהן. לפני הפוגרום האם היא חלק
מעולמו הפנימי ומינה שייכת לעולמו החיצוני. הפוגרום מחבר את הגיבור עם שתי
הנשים ושני העולמות שהן מייצגות, ושני העולמות נעשים אחד - עולמו של היהודי

המודרני. כשהגיבור הורג את מינה ואת אמו, הוא מנתק עצמו בכך משני העולמות שבהם חי עד כה, העולם היהודי המסורתי, שאותו רצה לעזוב והחברה הרוסית, שאלה היה מעוניין להשתייך. ✓

הפרוטגוניסט מקביל את האם גם לאחד הפורעים, המכונה בפיו "דער גוי". גוי זה מופיע לראשונה עם הפורעים בביתו של הגיבור. בפורעים היו צעירים וזקנים, אך הגוי נראה חסר גיל. הגיבור מדגיש את הרזון בפניה של האם, בפניו שלו עצמו ושל אותו גוי. ארשת פניו של הפורע ועיניו דומות לאלה של שאר הדמויות הקשורות לתסביך שלו: "שפיציגע אייגלעך" (עיניים דוקרניות, 148). עיניים אלו שייכות ל"אלמנטים החדים" של הסיפור, כמו סכין, גרזן ומחשבות חדות כסכין. ל"יסודות חדים" אלה תפקיד חשוב במימוש תסביכו של הגיבור. ומאחר שהגוי מסייע למימוש, הוא מצטייר במוחו של הגיבור כדמות חיובית, למשל, כשהוא חורת את הצלב על מצחו של הגיבור, אומר הגוי:

און איהם וועל איך איבערצלסין, כדי צו ראטעווען זיין זשידאווסקע
נשמה פון גיהנם (151) [אחרות בו צלב כדי להציל את נשמתו
היהודונית מן הגיהנום].

הגיבור מחליט להשאיר את הצלב על מצחו כאות לגאולתו מחטא התסביך שלו. מנקודת מבטו המעוותת של הגיבור עזר לו הגוי "להיטהר". בכך שהגוי אונס את האם לעיני הגיבור, הוא מקדם אותו אל מימוש תסביכו: אילן לא היה אונס את האם, הגיבור לא יכול היה להזדהות איתו ולהשלים את המימוש באונס של מינה. זה מסתבר מן ההקבלות בין שתי תמונות האונס: ההתעללות באם נמשכה "יארען נאך יארען" [שנים על שנים, 149] והאונס של מינה "האט געדויערט לאנג" [נמשך זמן רב, 151]. כמו כן, הגיבור מספר ש: "זי (מינה) האט זיך געוועהרט ווי מיין מוטער." [היא התגוננה כמו אמי, 159]. הוא מספר למינה, מה קרה לאמו, "מיט מאנכע שענדליכע איינצעלהייטען" [בפרטים מבישים אחדים, 158] ולאחר מכן אונס אותה, "מיט אלע ערניעדעריגענדע איינצעלהייטען" [בכל הפרטים המשפילים,

[159]. קודם לכן (149-150), טען, שלכלוך ובושה לא קיימים בטבע. כך מדגיש שפירו, שלכלוך ובושה מקורם באדם ולא בטבע. לאחר שהגיבור מתיר עצמו מן החבלים, הוא מכה למוות את אמו בחבטה אחת באמצעות רגל של שולחן, ולאחר שאנס את מינה, הוא הורג אותה "קורץ און שטורמיש" [בקצרה ובסערה, 159]. אפיון נוסף של הגוי, היוצר אנלוגיה בינו לבין לגיבור, מובא בעקיפין: כשמענים את האם, הגיבור רואה עצמו כקורבן,

איך בין געליגען אויף דער ערד א געבונדענער, כמעט א פערפאקטער אין שטריק, צעוואונדעט, צעבלוטיגט, און נאהנט ארום מיר האט ארומגעטאנצט דער קליינער גוי מיט די שטעכיגע עייגלעך, אבער מיט א שרעקליך פערבלוטיגט און פערענדערט געזיכט. בלוט האב איך בעמערקט אויך אויף די פנימיער פון די אנדערע ברואים, וואס האבען זיך געשטויסען ארום מיר (148).

[שכבתי על הרצפה כפות, כמעט ארוז בחבלים, חבול, מכוסה בדם, וסמוך אלי כרכר הגוי הקטן בעל העיניים הזוקרניות, אך פרצופו מכוסה בדם ושונה. דם ראיתי גם על פניהם של יתר הברואים שנדחקו סביבי].

יש כאן מעין השתתפות בטקס דתי שבו פניהם של המקריבים והקורבן "מסומנים" בדם, מעין "ברית דם" בין הגוי וגיבור הסיפור, בין הקורבן והמקריב. הגיבור מתבונן במתפרע העורף ראשו של זקן בגרזן. כשהזקן נופל, "דריקט דער שייגעץ צו מיט זיין שטיוועל דעם געפענטען קאפ". [דורך השקץ במגפו על הראש הפתוח, 156].

התיאור הוא כרמיזה לברית בין הבתרים (בראשית ט"ו), שהיא הברית בין הפרוטגוניסט והפורעים, המייצגים את העם הרוסי בייחסם ליהודים. בתנ"ך "ברית" היא חוזה בין שותפים לא-שווים, בין אלוהים ואברהם ולאחר מכן בין אלוהים והעם במעמד הר סיני. הצד החלש מתחייב לשרת את הצד החזק, וכתמורה מתחייב הצד החזק להגן על החלש. הברית "נחתמה" על ידי העלאת קורבן, שבדמו היתוו את השותפים. כשמענים את האם, וכשהיא נהרגת מידי הבן, פני הפורעים

מכוסים דם, גיבור-הסיפור רואה עצמו כקורבן הכפות למזבח אך גם כצד החזק שבברית, והגוי והפורעים הם הצד החלש. שני הצדדים ממלאים את התחייבותם: הגיבור "מגן" על הגוי, כשהם נפגשים שוב בזמן הפוגרום, ובמקום להרוג אותו הוא טופח לו על כתפו וקורץ לו כאות חיבה, ומרגיש עליון לגוי:

אויב איך האב נישט קיין טעות, האב איך איינמאל בעגעגענט מ י י ן
גוי, - דעם גוי וואס האט, לכל הדעות, געהערט צו מיר אליין. איך האב
געהאט אזא געפיל, אז אויב איך וויל, מעג איך איהם נעהמען און
אראבלאזען צו מיר אין קעשענע (156).

[אם אינני טועה, פגשתי פעם את הגוי שלי, - הגוי שלכל הדעות שייך לי בלבד.
הייתה בי מן תחושה שאם אני רוצה, אני יכול לקחתו ולהכניסו לכיסין].

בתיאור הני"ל של מות הזקן הגיבור כבר אינו רואה עצמו כקורבן. הקורבן הוא עתה הזקן, שכמו האם, מייצג את העולם היהודי המסורתי, הישן. ואילו השייגעץ מייצג את הצד השני בברית וממלא חובתו בדריכתו על ראשו הערוף והחצוי של הזקן, וכך "עובר בין הבתרים".

בדרך מעוותת וגרוטסקית זו מביע שפירו את ביקורתו כלפי הקבוצה החברתית שאליה השתייך גיבור הסיפור, בביטוי מובהק של שנאה עצמית: תחילה הגיבור הוא קורבן תסביכו, המביאו לצפות בפוגרום ולהיות שותף בו, באונס, ברצח ובאיבוד לדעת, ואולם הקורבן האמיתי הוא האומה היהודית, שהיא גם "קורבן עצמי" במחיר הכפול והמשולש ששילמה, תחילה למהפכנים, אחר כך לפורעים ולבסוף - לקורבנות, שנעזבו. השנאה העצמית וההרס העצמי מומחשים, כשגיבור הסיפור הורג את שתי הנשים שאהב וכורת ברית עם מי שפגע בהן ובו ואפילו מקבל ברצון את פשעי הגוי והפורעים.

באספקט זה של הביקורת שותף גם המחבר המשתמע. אמנם, הוא מופיע רק בתחילתו ובסופו של הסיפור, אך יש לו חשיבות מכמה טעמים. הוא מעניק לסיפור מסגרת, מציג את הפרוטוגוניסט בתחילת הסיפור וחותם את הסיפור, במעין נבואה או משאלה:

*implied
author*

עס וועט אויפשטעהן א דור פון אייזערנע מענשען. און זיי וועלען אויפבויען דאס, וואס מיר האבען דערלאזען חרוב צו ווערען (161). [יקום דור של אנשי ברזל. והם יבנו מחדש את אשר אנחנו אפשרנו שיחרב].

המחבר המשתמע הוא זה אשר מדרבן את הגיבור לספר את סיפורו. אך תפקידו העיקרי - לרמוז, שלא מדובר רק בדמות מעוותת אחת, הגיבור, אלא בקבוצה אליה משתייך גם המחבר המשתמע. שפירו מדגיש זאת באמצעות אוצר המילים זהה של הגיבור ושל המחבר המשתמע המשתמשים באותן מילות מפתח. למשל "אייזערנע מענשען" [אנשי ברזל]. מוטיב הברזל¹² החשוב להבנת הסיפור, שכן הגיבור מצביע בו על נקודות מפנה בהתפתחות התסביך שלו. וכן במוטיב העולמות, הכוכבים "עולמות רחוקים" (140), כשהגיבור מתאר את אביו. בערבה בארה"ב הם חיים חיים נטולי אחריות ודאגות: כשהם רעבים, הם מבקשים או גונבים אוכל, מתרחצים באגמים ומטפסים על גג רכבות "בלילות חשוכים" כדי להגיע ממקום למקום. כך גם נפגשו, על גג רכבת:

אין די פינסטערע נעכט האבען מיר מאנכע מאל "געכאפקט א צוג"
(140).

[בלילות חשוכים אנחנו לפעמים "תפסנו רכבת"].

מילים אלו, "חשוכים" ו"לקפוץ" מקשרים את ימי הערבה המאושרים עם ימי הפוגרום, שהגיבור מתאר כימים האפלים ביותר בחייו. בערבה המחבר המשתמע והפרוטגוניסט קופצים על גג רכבת, ובפוגרום הגיבור "קופץ" על ההזדמנות למימוש תסביכו. המחבר המשתמע מתאר את עצמו ואת גיבור הסיפור שלוש שנים לאחר הפוגרום כ"צוויי פרייע פייגלען" [ציפורים חופשיות, 140]. "ציפורים" אלו יושבות מעל ראשי הנוסעים ברכבת, כניגוד ל"האש האדומה" שבערה מעל ראשי ההמון בלילה שלפני תחילת הפוגרום:

אויף אונזער שטאדט, האט זיך אנגערוקט דער וואלקען פון א פאגראם אויף יודען. מאדנע קלאנגען האבען זיך ארומגעטראגען אין שטאדט, שטילע און שארפע קלאנגען, ווי דאס צישען פון א שלאנג (145).
[אל עירנו התקרב הענן של פרעות ביהודים. צלילים משונים נישאו בעיר, קולות חרישיים וחדים, כלחישות נחש].

דברים אלה מזכירים את העשן היוצא מהקטר כ"צעריסענע וואלקענס" (עננים קרועים) וקולות הערבה כ"פערשיעדענע קלאנגען, אויף פערשיעדענסטע לשונות" (צלילים שונים של שפות שונות, 140). הערבה אישה מפתה. "די פרעהריע לויפט און דרעהט זיך ארום אונז, און עטהעמט טיעף, און רעדט שטיל און האסטיג" [הערבה רצה וסובבת סביבנו ונושמת עמוקות ומדברת בשקט ובחופזה, 140], ומפתה את המספר וחברו לשכון בה. מכאן זכותם לגנוב אוכל ולתפוס טרמפ על גג הרכבת, בדיוק כפי שהגיבור "השיג" מאמו את הזכות לקיים איתה יחסי מין דרך מינה, כשהאם מצווה עליו להיות "עפעס", להיות משהו.

כמו כן, משווה המחבר המשתמע ומקשר עצמו תכופות לגיבור הסיפור: "איך האב געוואוסט, אז ער, ווי איך, איז א רוסישער יוד." [ידעתי, שהוא, כמוני, יהודי רוסי, 139].

הוא מזכיר את "הדור שלנו", שלפני "דור הברזל" העתידי ואף מזכיר, שהחליט לשאול את הגיבור על הצלב החרות על מצחו רק שלוש שנים לאחר שנפגשו, כי "איך בין שוין יאהרען לאנג געווען דעראויסען פון אלעס (כבר שנים ארוכות הייתי מרוחק מהכל, 141) וכמו הגיבור, הוא מוכן שוב להתמודד עם המציאות ועם העבר, משום ששרד ממאורעות טראומטיים דומים.

מאחר ששפירו מתכוון לקבוצת אנשים ולא ליחיד, תסביך אדיפוס נעשה סמל למשהו לא-אישי. אם מינה מייצגת את התנועה הסי"רית, והגוי והפורעים - את העם הרוסי, הרי הגיבור והמחבר המשתמע מייצגים קבוצת אינטלקטואלים יהודים

צעירים ברוסיה. התסביך מייצג אפוא את מערכת היחסים המעוותת של קבוצה זו עם המסורת היהודית, את הדרך המעוותת שבה ראו את המציאות, את השנאה העצמית, את יצר ההרס העצמי ואת הבושה.

ישנם כמה מוטיבים בסיפור, וחלקם כבר הוזכרו. כולם קשורים לתסביך אדיפוס ומצביעים על התפתחות התסביך לקראת "פתרונו", שכן הסיפור הולך מתחילתו לקראת פתרון. מנקודת מבטו המעוות של הגיבור, הפתרון נמצא.

המוטיב המרכזי, מוטיב **הצלב**, הוא גם שם הסיפור. את הצלב חורת הגוי על מצח הגיבור ואומר בלעג, שבכך הוא מציל את נפשו מהגיהנום. באופן אירוני, הגיבור משאיר את הצלב על מצחו, שכן הוא מתייחס לדברי הגוי ברצינות ומאמין, שאכן יציל אותו הצלב מפשעיו, שנגרמו על ידי התסביך.

מוטיב הצלב קושר יסודות יהודיים ונוצריים¹³: היהודיים - הקורבנות - שליליים ואילו הנוצריים - הפורעים - חיוביים. הגיבור משווה בין הצלב לתפילין, ובעקיפין מקשר זאת לאהבתו את אמו: את דברי הכתוב, "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך... וגו' (...). ושיננתם לבניך וגו' וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך" (דברים ו, 8) מקיים הגיבור ומשאיר את הצלב על מצחו, בין עיניו וכך מקיים "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (שם), ואף מספר על כך לאנשים: "ווארט, - זאג איד, - איד וועל איך ערקלערען" (חכו, אני אומר, אני אסביר לכם, 153). אחת התפיסות הבסיסיות של הנצרות היא - מוות ותחייה. התחייה ניתנת לחוטא לא בזכות מעשים טובים, אלא בגלל רחמי המושיע. הסמלים הקשורים לתהליך הגאולה הם הצלב המסמל מוות, והטבילה המסמלת לידה לחיים חדשים. אכן, שלוש שנים לאחר שנחרת הצלב במצחו, גיבור הסיפור וחברו טובלים באגם. גם המספר שלוש משמעותי: ישו קם לתחייה שלושה ימים לאחר שנצלב. את "לידתו מחדש" של הגיבור מזכיר המחבר המשתמע, כשהוא מתאר את חיובו לאחר שנלחם בים, "א שמייכעל פון א קינד אויף די ליפען" [חיוך של ילד על השפתיים, 139]. כן מתוארת "התחייה" על ידי הגיבור עצמו, כשהוא נזכר לאחר הטבילה כמחשבות של ילד.

ל. שפיר
1999

דער ים האט מיך אויפגענומען מיט ענדלאזער ברייטקייט, מיט רויהע ווינטען, מיט שארפען, געזאלצענעם אטהעם. און גערעדט האט ער צו מיר פון וואונדערבארע זאכען, גערעדט-גערעדט און געשוויגען - גערעדט. מיט פרייד און שטוינען האב איך איהם צוגעהערט, און נישט אין ווערטער וועל איך איבערגעבען, וואס ער האט מיר דערצעהלט (160-161).

[הים קיבל אותי במרחבים אינסופיים, ברוחות עזות, בנשימה חדה ומלוחה. והוא דיבר אלי על דברים מופלאים, דיבר-דיבר ושתק-דיבר. בשמחה ובהשתאות הקשבתי לו, ולא במילים אמסור את אשר סיפר לי].

הגיבור אף מעיד על עצמו,

שוין באלד דריי יאהר זינט איך וואנדער ארום. און איך, ניי-גבוירען קינד, שפיר, אז איך בין שוין גענוג קרעפטיג (161).
[כמעט שלוש שנים אני נודד. ואני, ילד שרק נולד, מרגיש שאני כבר חזק מספיק].

האירוניה ברורה, כשהגוי - במוחו של הגיבור - עוזר לו להיטהר מחטא התסביך. טבילה היא אקט מטהר גם על פי היהדות, ואכן הגיבור מתאר את הטבילה בים, "ווי א גאנצער 'חדר' יונגלעך" [כחדר' מלא ילדים, 141].
הצלב לעומת זאת מתואר גם כאות קין בלתי ניתן למחיקה:

בעזונדערס דייטליך איז ארויסגעטראטען דער ברוינער צלם אויף זיין שטערן (141). [במיוחד נסתמן בבירור הצלב החום שעל מצחו].

הגיבור מחליט להשאירו, ובכך מדגיש את תפקידו הכפול של הצלב. הוא מסמל הן את "גאולתו" מן התסביך והן את אות הקין שלו. כשהגיבור מחליט להשאירו, הוא צוחק ואומר לעצמו:

זאל ער בלייבען. 'לטוטפות בין עיניך... חא! אזעלכע 'טוטפות' האט עס אונזער אלטער, ליעבער גאט געמיינט? (160).

[שייאר. 'לטוטפות בין עיניך... חה! לטוטפות כאלה התכוון אלוהים
הזקן והאהוב שלנו?].

המשתמע מדברים אלה הוא: אמנם הגשים הגיבור את תסביכו, אך לא טיהר עצמו
ממנו באמת, שהרי הוא נע ונד. עניין זה מודגש גם בתיאור הערבה והים.

דער ים האט מיך אויפגענומען מיט ענדלאזער ברייטקייט, מיט רויעה
ווינטען, מיט שארפען געזאלצענעם אטהעם (160-161).
[הים קיבל אותי במרחבים אינסופיים, ברוחות עזות, בנשימה חדה
ומלוחה].

ההדגשה איננה רק ב"נשימות" הים, אלא גם בהקבלה בין הים והערבה, בשטחים
גדולים ונרחבים. בכלל, החיים ברוסיה ובארצות הברית מתוארים באותו אוצר
מילים. הגיבור והמחבר המשתמע מבחינים בנוף החדש כמו שמבחין הגיבור
באירועים לפני ובזמן הפוגרום. הוא אומר: "אין גיכען וועל איך געהן צוריק צוים
ישוב. און דעמאלט..." [במהרה אשוב למקום ישוב. ואז... 161]. גם כאן רומז שפירו
לכך שרק דור חדש של אנשי ברזל יבנה מחדש את מה שהרס הדור הנוכחי. הביקורת
נגד אותו דור ברורה. הסיפור מראה, שהגיבור לא פתר את תסביכו, אלא רק מימש
אותו. הוא לא רצה לשלם את המחיר ולקבל את עונשו על חטאיו וברח לארה"ב.
אך גם שם נשאר אות הקין – שום דבר לא השתנה.

ב-1908 כתב שפירו ב"דער שרייבער געהט אין תדר":

דאס מאל איז צו מיר געקומען אין א גראטעסקער פורמע, ווי אין א
קרומען שפיגעל, וואס שיקט מיר צוריק א מאנסטר-פרצוף - מיין
אייגענעם. איך האב קיינמאל ניט געקאנט פארגעסען די מעשה-סדום
וואס איז זיך פארלאפן אין טראיאנוב אין 1905. אויך האב איך ניט
געקאנט פארגעסן דעם קעשינעווער יידען וואס איז ניצול געווארן,
פונעם דארטיגען פאגראם, איז אנטלויפן קיין אמריקע, און דא האט

ער זיך באטייליגט אין א פאגראם אויף נעגערס אין ספרינגפילד, אילינוי אין 1908 (36).

[בפעם הזאת בא אלי בצורה גרוטסקית כמו בבואה במראה עקומה מה ששלח לי בחזרה פרצוף-מפלצת – שלי עצמי. מעולם לא יכולתי לשכוח את מעשה הסדום שהתרחש בטרויאנוב ב-1905. וכן אינני יכול לשכוח את יהודי קישינב שניצלו מהפרעות המקומיות וברחו לאמריקה ושם נטלו חלק בפרעות נגד שחורים בספרינגפילד, אילינוי ב-1908].

פיסקה זו מביעה לא רק שנאה עצמית, אלא גם בושה וביקורת עצמית חריפה. שפירו כתב את "הצלב" שנה לאחר מכן.

מוטיב נוסף הוא מוטיב ה"עולם" החוזר פעמים רבות בסיפור. תחילה בתיאור האב, שעליו מספרת האם, "ער האט נישט געטויגט צו עולם-הזה" [הוא לא התאים לעולם הזה, 142]. כילד הבין זאת הגיבור מילולית ודמיון את אביו כ"א מענש פון אן אנדער וועלט" [אדם מעולם אחר, 141], ומנסה לראות עצמו גם כ"אדם מעולם אחר", כדי להידמות לאביו. כשהיה בן 12-13 עזב את הבית, לראות את העולם (142). כשחי עם אמו בדרום רוסיה, היה זה "עולם אחר": "איך האב געלעבט אין א גאנץ אנדערער וועלט" ["חייתי בעולם אחר לחלוטין", 143]. כמו כן, ישנם מספר "עולמות" בסיפור: עולם "התוהו ובוהו" בזמן הפוגרום, עולם העינויים שבו שטה רוח אמו (153) ולבסוף

א שווערער האמער הייבט זיך לאנגזאם און אהן אויפהער ארויף און אראב, און פאלט יעדעס מאל אויף מיין קאפ, און גאנצע וועלטען פאלען אין חורבות (153).

[פטיש כבד מתרומם לאט ובלי הרף מתרומם ויורד ונופל בכל פעם על ראשי ועולמות שלמים נחרבים].

כדי שזה יקרה, על הגיבור לחוות את הפוגרום.

שסי

מוטיב ה"חבלי" אף הוא מדגיש את תסביכו של הגיבור. באופן מטאפורי קשור הגיבור בחבלי התסביך. הפוגרום יצר מצב, שבו הוא קשור באמת, אך יכול לשחרר עצמו. השחרור נותן לו את החופש להתפרע, לעיתים הוא עוזר לפורעים נגד בני עמו ולפעמים הוא עוזר ליהודים להתגונן. השחרור הממשי מסמל את השחרור במשמעות מועברת: לאחר שהשתחרר מן החבלים, הוא מתאר אותם "צעבראכענע שארבענס פון געטער" (גולגלות מנותצות של אלילים, 154). זה מוליך אותו לניתוח ראשה של אמו, כיוון שהוא מקשר את הקצוות הפרומים של החבלים עם ראשה המנותץ. שלב אחרון ל"שחרור" עצמי מהתסביך נשלם, כשהוא אונס ורוצח את מינה ועוזב את רוסיה לארה"ב.

מוטיב נוסף ב"הצלב" הוא מוטיב ה"ברזל": האם מכה את הגיבור במוט ברזל שבו נעלו את דלת החנות. כשהוא קשור, הוא מוצא מסמר במיטתו וחותר בו את החבלים. הצלב נחרת על מצחו בסכין ולבסוף המספר מסיים בנבואה, שרק דור של אנשי ברזל יבנה מחדש את אשר הרס הדור הנוכחי.

כל אזכורי ה"ברזל" סמליים: החנות מסמלת את העולם היהודי המסורתי, שהאם מרביצה לנער במוט - חלק של מנעול פנימי של חנות זו - מסמלת את היחסים הפנימיים בין המסורת והדור הצעיר. וכשהנער מכה בחזרה, הוא מוכיח לאם, שאינו ילד עוד, רמז מקדם למה שיעשה לה בפרעות. המסמר מסמל את תהליך היציאה לחופשי מן התסביך, הצלב הנחרת בברזל מסמל היטהרות עצמית ואות קין. רק אנשי ברזל יבנו מחדש את שהרס דור ההווה - שמעשי ההרס שלו נעשו בברזל, דור ההווה נוקם בעולם המסורתי ובמפלגה הס"רית, אך הבעיה לא נפתרת, הגיבור נוקם באנשים הלא-נכונים, אלה שהיו בצדו. לכן דור זה לא יצליח לאחות את הקרעים.

over-determined

מסקנות

השאלה המרכזית היא מדוע בחר שפירו לשלב ברקע היסטורי-חברתי של פרעות דמות מעוותת וגרוטסקית, הסובלת מתסביך אדיפוס? ניתן להציע תשובה בשני היבטים:

1. גיבור הסובל מתסביך זה מבטא ביקורת חריפה בדרך יוצאת דופן של ביקורת עצמית, של שנאה עצמית ושל סיגוף עצמי. שילוב התסביך בביקורת מאפשר לשפירו לצייר תמונה של מציאות מכוערת כפי שראה אותה ונתן לה ביטוי באפקט חזק ומהמם. עיצוב דמות אכזרית ומעוותת כזו יצר כמובן התנגדות עזה בקהל הקוראים. גלאטשטיין כתב למשל ב"אין תוך גענומען" (1947: 122):

אזוי איז מיר אויך אומפארשטענדליך, וואס גראד איך אזא צייט דערמאנט זיך ל. שפירא אין יידישע באנדיטן פון 1905 און 1920, וואס יידי ערד זאל זיי ארויסווארפען. ווי קען מען איצט האבן ס'הארץ צו רעדן פון אונזערע 'באנדיטן', און וואס פאר א קינסלערישער אויפגאב איז עס איצט ארויסצוראטעווען פון דער 'בלוטיקער' בלאטע כאטש אן איינציקע יידישע נשמה, ווען אזויפיל מיליאנען אנאנימע נשמות וויינען נאך צו אונזערע אויערן.

[אף לא מובן לי, מדוע דווקא בזמן כזה נזכר ל. שפירו בבנדיטים היהודים מ-1905 ומ-1920 ש'האדמה תקיא אותם החוצה. איך יכול להיות עכשיו לב לדבר על 'הבנדיטים' שלנו, ואיזה מן תפקיד אמנותי זה עכשיו להציל מהרפש העקוב מדם לפחות נשמה יהודית אחת, כאשר כל כך הרבה מליוני נשמות אנונימיות בוכות עדיין באוזנינו].

גלאטשטיין כתב זאת לאחר מלחמת העולם השנייה, שנים רבות לאחר שפורסם "הצלב". באיחור בתגובה מדגיש את הרושם שהותיר הסיפור. לדעתי, שפירו יצר דמות גיבור זאת כדי לקומם את דעת הקהל נגד הדומים לו. כמובן, כתבי פרויד היו פופולריים מאוד באותה תקופה¹⁴, ואין ספק, ששפירו הושפע מהם.

totally
anachronistic
treatment

Prove it

2. שפירו כתב שישה סיפורים ושיר אחד על הפרעות, והנושא העסיק אותו שנים רבות. סיבה אחת לכך מסתברת מן הביוגרפיה שלו. הציטוט מן "דער שרייבער גייט אין חדר" מצביע על הטראומה שהתנסה בה בעקבות המאורעות בטרואינוב. שפירו חי בקייב בתחילת המאה והתפרנס משיעורים פרטיים, כמו גיבור הסיפור וכמוהו היגר לארה"ב. ייתכן, שכתב על קבוצה שהכיר מקרוב, המיוצגת על ידי גיבור הסיפור והמחבר המשתמע. ש. מיללער (1949: 8) טוען ששפירו עיצב את דמות הגיבור על פי אדם מסוים שהכיר, אינו מציין את שמו, ורק מזכיר, שהיגר לארה"ב וחי בסן פרנסיסקו. אולי ניתן לטעון שדברי מיללער מחזקים את הטענה, שביקורתו של שפירו היא חוץ-ספרותית ומופנית כלפי צעירים יהודים, בעיקר בקרב האינטליגנציה, שהצטרפו לתנועות המהפכניות השונות. זו לא ראתה עצמה חלק מן האוכלוסייה היהודית המסורתית ויותר מכך, היא התרחקה מן האלמנטים היהודיים האופייניים וראתה עצמה כרוסית לכל דבר. במיוחד בלטה קבוצת סטודנטים יהודים בקייב שלא ראו בפוגרומים אקט שלילי. מעיד על כך אייב קהן (1926: 435), הטוען שהם ראו ביהודים "שווינדלערס" [רמאים או נוכלים], ואת עצמם החשיבו כרוסים, ובעניין הפוגרום הוא מוסיף: "זאגען אז דער פאגראם האט אונז ניט אינטערעסירט איז וועניג" (לומר שהפוגרום לא עניין אותנו זה לומר מעט, 435). שפירו רצה לציין שאותם צעירים יהודים לא היו אזרחים שווי זכויות גם אם רצו להאמין בכך לפני הפוגרום. הפוגרומים בתחילת המאה (1903-1906) הופנו כלפי כל היהודים. בסיפור "הצלב" שתי הדמויות: הגיבור והמספר המשתמע עוזבים את רוסיה, מהגרים לארצות הברית ואינם לוקחים אחריות למעשיהם, וממשיכים לחיות חיים נטולי דאגות ואחריות.

very
weak
conclusion

ביבליוגרפיה

- ביאליק, ח"י. (1935). אין שחיטה-שטאט. לידער און פאעמען. אידיש-נאציאנאלן ארבעטער-פערשנד, ניו יארק, עמ' 4-14.
- ביאליק, ח"י. (תשי"ג). בעיר ההרגה. כל כתבי ח.י. ביאליק. תל-אביב, דביר. עמ' פב-פח.
- ביאליק, ח"י. (תשי"ג). מתי מדבר. כל כתבי ח.י. ביאליק. תל-אביב, דביר. עמ' פ-פב.
- ברדיצ'בסקי, מ"י. (תשי"ד). שינוי ערכין. כל כתבי מיכה יוסף בן-גוריון (ברדיצ'בסקי) כרך: מאמרים. תל-אביב, דביר. עמ' כ"ז-נ"ח.
- גורדון, י"ל. (1884). בנערינו ובזקנינו נלך! כל שירי יהודה ליב גורדון. ג.פ. פינס וישעיהו צעדערבוים, סט. פטרסבורג, כרך א', עמ' 104-105.
- גורקי, מ. (1942). שיר היסעור. שירת רוסיה. תרגמו לאה גולדברג ואברהם שלונסקי, ערך א. שלונסקי, תל-אביב, הקבוץ הארצי, עמ' 32.
- גלאטשטיין, י. (1947). לאמעד שאפירא. אין תוך גענומען (עסייען 1945-1947). ניו יארק, פארלאג, עמ' 116-124.
- הסיוודוס, (1956). מעשים וימים. הסיוודוס מעשים וימים, תיאוגוניה, מגן הירקליס. תרגם שלמה שפאן, ירושלים, מוסד ביאליק, עמ' 33-84.
- טאבאטשניק, א. (1965). לאמעד שאפירא. דיכטער און דיכטונג. ניו-יארק, עמ' 421-432.
- יסנין, ס. (1970). שירים ופואמות. תירגם יעקב בסר. רמת-גן, עקד, עמ' 77.
- Leviant, C. (1957). Lamed Shapiro, Master Craftsman of the Yiddish Short Story An unpublished MA submitted to Columbia University.
- Leviant, C. (1971). Introduction. In Lamed Shapiro The Jewish Government and Other Stories. Translated by Curt Leviant, New-York, Twayne Publishers, pp. IX-XVII.
- מיללער, ש. (1949). ביאגראפישע נאטיצן. ל. שאפירא כתבים. ל. שאפירא כתבים קאמיטעט, לאס אנגעלעס, עמ' 7-18.

נאווערשטערן, א. (1981). די פאגראם-טעמאטיק אין די ווערק פון ל. שאפירא די גאלדענע קייט, 106, עמ' 121-148.

ניגער, ש. (תרע"ג). לאמעד שאפירא. וועגען יודישע שרייבער. ז.ש. שרעבעק, ווילנא, ב: 103-122.

סמולנסקין, פ. (1918). נקם ברית. ניו-יורק, קדימה.

עוז, ע. (1973). לגעת במים, לגעת ברוח. תל-אביב, עם עובד.

פרויד, ז. (1968-1966). פשר החלומות. כתבי זיגמונד פרויד. תירגמו חיים איזק ואריה בר, תל-אביב, דביר.

Frank, E. (1978). An analysis of Four Short Stories by Lamed Shapiro. Working Paper in Yiddish and East European Jewish Studies, 28.

קאהאן, א. (1926). אין דער אלטער היים. באנד א' פון בלעטער פון מיין לעבען. ניו יארק, פארווערטס.

קורצווייל, ב. (תשכ"ה). שנת-עצמו בספרות היהודים. ספרותנו החדשה – המשך או מהפכה?. ירושלים, שוקן. עמ' 329-401.

קריב, א. (1950). אדברה וירנוח לי. תל-אביב, עם עובד.

ראסקעס, ד. (1981). שאפירא, ל. (לוי-יהושע). לעקסיקאן פון דער נייער יודישער ליטעראטור. אלטוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס, באנד ח, עמ' 533-536.

שאפירא, ל. (1919). אין דער טוידטער שטאט. די יודישע מלוכה. ניו-יארק, נייציט, עמ' 83-114.

שאפירא, ל. (1919). די יודישע מלוכה. די יודישע מלוכה. ניו יארק, נייציט, עמ' 7-68.

שאפירא, ל. (1919). דער צלם. די יודישע מלוכה. ניו יארק, נייציט, עמ' 139-161.

שאפירא, ל. (1919). דער קוש. די יודישע מלוכה. ניו יארק, נייציט, עמ' 129-136.

שאפירא, ל. (1908). דער שרייבער גייט אין חדר. דער שרייבער גייט אין חדר. לאס אנגעלעס, אליין, עמ' 7-37.

- שאפירא, ל. (1919). ווייסע חלה. די יודישע מלוכה. ניו יארק, נייצייט, עמ' 65-82.
- שאפירא, ל. (1949). זעלבשוץ. כתבים. ל. שאפירא כתבים, לאס אנגעלעס, קאמיטעט, עמ' 40-43.
- שאפירא, ל. (1919). שפוך חמתך. די יודישע מלוכה. ניו יארק, נייצייט, עמ' 117-127.
- שאפירא, ל. (1966). הנשיקה. מלכות היהודים. תירגם נפתלי גינתון, י.ל. פרץ, עמ' 44-48.
- שאפירא, ל. (1966). הצלב. מלכות היהודים. תירגם נפתלי גינתון, י.ל. פרץ, עמ' 15-31.
- שאפירא, ל. (1966). חלה לבנה. מלכות היהודים. תירגם נפתלי גינתון, י.ל. פרץ, עמ' 32-43.
- שאפירא, ל. (1966). מלכות היהודים. מלכות היהודים. תירגם נפתלי גינתון, י.ל. פרץ, עמ' 116-156.
- שופמן, ג. (1960). אחרי הרעש. כל כתבי ג. שופמן. תל-אביב, דביר ועם עובד. עמ' 97-101.
- שופמן, ג. (1960). על המשמר. כל כתבי ג. שופמן. תל-אביב, דביר ועם עובד, עמ' 207-209.
- שלום עליכם (1927). גאנץ טביה דער מילכיגער. אלע ווערק פון שלום-עליכם. באנד א', שלום-עליכם ניו יארק, פאלקספאנד.

הערות

- ¹ כגון "נקם ברית" לסמולנסקין (1918). יוצא דופן מבחינה זו תיאור הפרעות ב"טוביה החלבן" לשלום עליכם (1927): כאן מדובר בידידים ש"נאלצים" לפרוע ביהודים, מתנצלים ומסתפקים בשבירת שמשות.
- ² ר' למשל מאמרו של קורט לוויאנט "Introduction" (Shapiro, 1971: ix-xvii), הערך "שאפירא, ל. (לוי-הושע)" שכתב דוד רוטקיס (1981, ח: 533-536), מאמרו של א. טאבאטשניק "לאמעד שאפירא" (1965: 421-432), מאמרו של אברהם נוברשטרן "די פאגראם טעמאטיק אין די ווערק פון ל. שאפירא" (1981: 121-148).
- ³ "הנשיקה", "הצלב", "מלכות היהודים" ו"חלה לבנה" (שפירו, 1966).
- ⁴ לגרשום שופמן סיפורים אחדים, שבהם יהודי המשרת בצבא הרוסי נאלץ להיות עד לפרעות - כחייל והוא מסתייג מן הקורבנות ומזדהה עם הצד הרוסי, וראה למשל: "אחרי הרעש" (1960, א: 97-101) ו"על המשמר" (1960, א: 207-209).
- ⁵ למשל, חיבורה של אסתר פרנק (1978), או חיבור המ"א של קורט לוויאנט (1957).
- ⁶ כל התירגומים במאמר הם של המחברת.
- ⁷ הסענות נגד "שנאה עצמית" נשמעו -לא פעם בביקורת הספרות העברית, בעיקר אחרי השואה, וראה למשל חיבורים שונים זה מזה כמו "שנאת-עצמו בספרות היהודים" של ברוך קודצווייל (1955: 329-401) ו"אדברה וירווח לי" של אברהם קריב (1950).
- ⁸ וכן היה נהוג בספרות העברית - לפרעות של 1881 קראו "הסופות בנגב". אך כעבור זמן, בספרות הרוסית, סמלה "סערה" את המהפכה. וראה: גורקי, "שיר היסעור" (1942: 32), יסנין: "רוס סובייטית" (1942: 52). ב"מתי מדבר" לביאליק (1952: 9-9ב) ל"יום הסערה" קונוטציות חיוביות.
- ⁹ ספרות ההשכלה וספרות התחייה בראשיתה ראו את יוצאי מצרים שנדונו למות במדבר באנלוגיה לצורך "שינוי ערכין" ושל צמיחת "עברי חדש", והשוה: "דור אחרון לשיעבוד וראשון לגאולה אנחנו" (ביאליק, "מתי מדבר"). השוואה-ברמז למצבם של יהודי רוסיה ושל יוצאי מצרים מצוי אף בשירו של יל"ג "בנערינו ובזקנינו נלך!" (1884, א: 104-105).
- ¹⁰ יש שפע רמיזות ואנלוגיות לקטע זה בישעיה. ההקבלה מצרים-רוסיה נרמזת דרך ציטוטים מסוף ישעיה כ"ז וחלק מפרק כ"ח, שם מתוארת האשליה שמטפח העם - ב"שיכורי אפרים" השוגים בשכר. "לעגי שפה ולשון אחרת" נזכרים אף הם בסיפור ("פארשידענע קלאנגען פון פארשידענע לשונות"), גם הסערה ("סער קטב") וגם הרמיסה ("עטרת גאות שיכורי אפרים... ברגלים תרמסנה").
- ¹¹ מעין מימוש סארקסטי לכינוי העם "תולעת יעקב".
- ¹² "אנשי ברזל" נזכרים לראשונה בכינוי "דור הברזל" באפוס "מעשים וימים" להסידודס (1956: 33-84), במאה השמינית: זהו הדור האחרון, הקשה והשליילי ביותר, אחרי דור הזהב, דור הכסף ודור הארד.
- ¹³ הצלב כסמל ה"מצליב" יהודים ונוצרים, קורבן ומקריב, רוצח ונרצח, מופיע גם אצל עמוס עוז, "לגעת במים, לגעת ברוח" (1973).
- ¹⁴ "פשר החלומות" של פרויד (1900), שבו מוזכר ומוסבר בהרחבה תסביך זה, זכה עד מהרה לתהודה רבה והיה למוקד-פולמוס, ואין ספק, ששפירו שמע עליו, כשכתב את ה"צלב" ב-1909.

Hesiod